

Herrnhuterne igen

Bidrag til diskussionen om baggrunden for herrnhutermissionen i Grønland

Af Dagny Salomonsen

Herrnhutermmissionen i Grønland fra 1733 til 1900 er beskrevet i en række historiske fremstillinger, og et nærliggende spørgsmål har været, hvorfor herrnhuterne i det hele taget kom til Grønland i 1733 på et tidspunkt, hvor den danske mission ved Hans Egede allerede var etableret og havde virket i 12 år.

Tronskiftet i 1730 efter Fr. IV's død og Chr. VI's overtagelse af kongemagten medførte ændringer også i forhold til Grønlands-missionen. Den almindelige tendens pegede på besparelser, og missionsarbejdet var i fare, der blev talt om helt at standse dette. Imidlertid ændrede Chr. VI i 1731 holdning til dette spørgsmål, og det er efterfølgende drøftet, hvad der bevirkede denne pludselige ændring i kongens holdning til Grønlands-missionen, og det er endvidere drøftet, hvad der var den egentlige baggrund for den senere etablering af herrnhutermmissionen i Grønland.

To spørgsmål skal diskuteres:

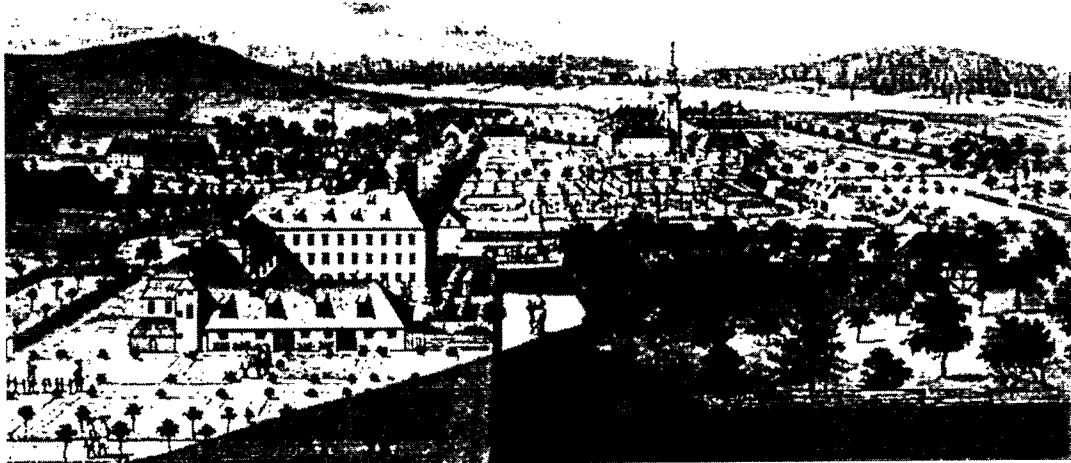
1. Var herrnhuternes leder, grev Nicolaus von Zinzendorf, medvirkende årsag til Chr. VI's beslutning om at fortsætte den danske mission i Grønland, og

2. blev herrnhutermmissionen 2 år senere etableret på forudsætninger skabt af kirkekampen i Danmark mellem ortodokse og pietister,¹ og havde Chr. VI's holdning til herrnhuterne og især Zinzendorf nogen indflydelse på, at de herrnhutiske missionærer blev sendt til Grønland?

Grev Zinzendorf

Man kan spørge, om herrnhuterne ikke under alle omstændigheder ville være taget til Grønland, der var et helt oplagt mål for deres ide om hedningemission, men det er nok ikke sandsynligt, at deres mission var kommet i stand, hvis ikke den danske mission havde fået tilladelse til at fortsætte. Kongen ville næppe etablere en tysk mission i Grønland som erstatning for Hans Egedes allerede mangeårige arbejde deroppe, og ud fra dette synspunkt var fortsættelsen af den dan-

Dagny Salomonsen, Hasselhøj 109, 8361 Hasselager, historiestuderende ved Jysk Åbent Universitet i Århus siden januar 1992. Artiklen er skrevet med udgangspunkt i 3. års opgave med emneområde: Nordatlantisk historie i det 19. og 20. århundrede.

Det oprindelige Herrnhut i Sachsen. Foto fra Herrnhuterbiblioteket i Christiansfeld.

ske mission en forudsætning for, at herrnhuterne kunne starte deres mission i Grønland. Som nævnt var den danske mission i fare for at blive standset, men kongen ændrede holdning, og dermed var mulighederne for herrnhutermisjonen til stede.

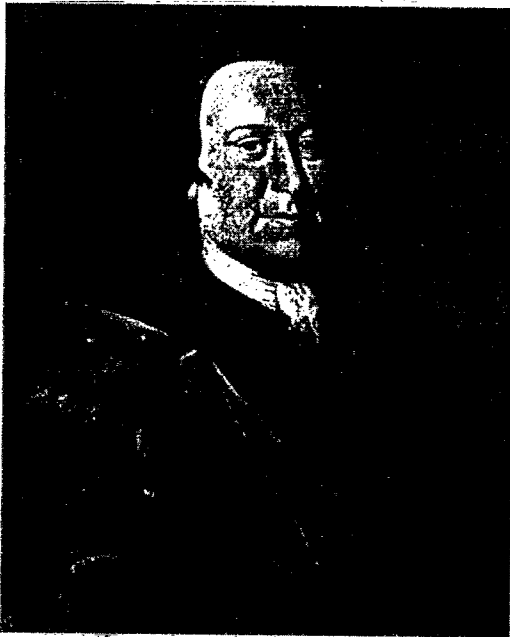
Der har været forskellige opfattelser af Zinzendorfs rolle med hensyn til fortsættelsen af Grønlands-missionen. Om Chr. VI's beslutning om at fortsætte den danske mission skrev Louis Bobé i 1936, at det var Hans Egedes indtrængende bønner, ... men »nok så meget den påvirkning, brødremenighedens stifter, grev N. L. Zinzendorf under sit besøg i foråret 1731 udøvede på den fromme konge.«² Dette synspunkt overtog Finn Gad i 1946,

hvor det kort hedder: »Han (Zinzendorf) bevægede kongen til at fortsætte den mission, der var påbegyndt ...«³

Senere ændrede Bobé opfattelse. I 1941 siger han således: »At kongen så brat skiftede stilling til sagen skulle være følgen af en drøftelse mellem ham og greven under dennes korte ophold i København i maj-juni 1731 er dog ret tvivlsomt«,⁴ og i 1944 gør han gældende, at »det må tilskrives Egedes indtrængende henvendelser til kongen ...«⁵ at kongen ændrede holdning til Grønlands-missionen.

Det fremgår ikke af Bobés fremstilling fra 1936 hvilke kilder, han har anvendt vedr. netop dette spørgsmål.

Grunden til skiftet i Bobés tolkning er ikke umiddelbart indlysende. Han har

Grev Nicolaus von Zinzendorf. Herrnhuterbiblioteket i Christiansfeld.

formentligt haft de samme kilder til rådighed i såvel 1936 som i 1941 og 1944.

I 1944 er Bobé som ovenfor nævnt kommet til den slutning, at det var Hans Egedes brev,⁶ der var årsagen til kongens ændrede holdning. Dette brev, som kongen modtog med skibet fra Grønland den 2. september 1731, indeholdt en detaljeret redegørelse for de 10 år, han havde arbejdet deroppe, og Hans Egedes brev sluttede med indtrængende bønner til kongen om tilladelse til at fortsætte arbejdet og følge op med undervisning af de allerede døbte. Den 14. september 1731, det vil sige blot 12 dage efter modtagelsen af dette brev, udsendte kongen en plakat,⁷ hvori han opfordrede interesserede til at melde sig som interessenter i et kommende kompagni til fordel for

handelen i Grønland – og dermed også missionen.

Bobé har tilsyneladende ud fra dette forløb sluttet, at Hans Egedes brev er årsagen til, at kongen ændrer beslutning. Det konkrete bevis er ifl. Bobé den udstedte plakat. Da Bobé endvidere ikke har haft kildebelæg for Zinzendorfs medindflydelse, skifter han opfattelse uden i øvrigt nærmere at begrunde dette.

Finn Gad fulgte den nye tolkning og skrev i 1967: »At han (Zinzendorf) skulle have haft afgørende indflydelse på kongens ændrede stillingtagen til den grønlandske mission savner virkelig hjemmel».⁸

Man kan naturligvis ikke vide, hvad der ændrede kongens holdning. Hans Egedes indtrængende brev som forklaring har den fordel, at det vides bragt til kongens kundskab. Derimod er det mere usikkert, om Zinzendorf overhovedet har talt med kongen om den danske mission i Grønland. Forholdet var dette:

Pinselørdag, den 12. maj 1731, kom Zinzendorf til København.⁹ Han var her i kontakt med de nærmeste omkring kongen. Umiddelbart efter sin ankomst 2. pinsedag, den 14. maj 1731, meddelte Chr. VI's kammerherre Carl Adolf von Plessen ham, at kongen ønskede at tale med ham, og Zinzendorf fik sammen med andre audiens hos kongen, men alt synes at være gået formelt til ved denne lejlighed.¹⁰ Om et senere møde med kongen siger Zinzendorf i et brev af 23-24/6 1731 til »de ældste i Herrnhut«, at han har haft en samtale med kongen. Af brevet fremgår det dog, at det hovedsageligt har drejet sig om en af Zinzendorfs ideer, nemlig oprettelsen af et »Universitet, som kunne opfylde hele verden med Kri-

sti Evangelium«. ¹¹ Dette universitet, der skulle placeres i Flensburg, blev dog aldrig til noget.

Den 1. juli rejste Zinzendorf til Slesvig, hvortil hoffet var rejst få dage forinden, og her havde han igen audiens hos kongen den 5. juli. ¹²

Der er imidlertid intet i de foreliggende kilder, der dokumenterer en samtale mellem kongen og Zinzendorf om netop Grønlands-missionen.

Der er næppe tvivl om, at Zinzendorf ville have erindret en samtale mellem kongen og sig selv vedrørende en fortsættelse af Grønlands-missionen. Han ville også have beskrevet den, hvis den havde fundet sted. Men alt hvad vi ved fra dette besøg med hensyn til Grønlands-missionen, d.v.s. af skriftlig dokumentation, er Zinzendorfs brev af 29.6.31 til sin hustru, hvor han siger: *»Jeg har i denne eftermiddag haft meget at gøre med at drøfte spørgsmålet vedr. hedningerne i Lapland, Grønland, Øst og Vestindien«*. ¹³ Han siger her, at han har drøftet spørgs-

målet om Grønland, men ikke, at han har drøftet det med kongen. Det kan meget sandsynligt have været med »trossfæller« han har drøftet dette, men den mulighed *kan* så også foreligge, at kongen via disse og sine rådgivere i øvrigt er blevet påvirket af Zinzendorf, men noget konkret foreligger ikke.

Konklusion

Der er ikke på baggrund af ovenstående noget bevis for, at Zinzendorf skulle have haft afgørende indflydelse på kongens ændrede beslutning i 1731 med hensyn til en fortsættelse af Grønlands-missionen, men der er gode grunde til at antage, at Zinzendorf ikke spillede nogen rolle på den beslutning. Det er påfaldende, at han aldrig selv har nævnt noget sådant.

Kirkekampen i Danmark 1730-46

Hans-Henrik Christensen har i 1983 hævdet, at etableringen af den grønlandske brødremission skete på forudsætnin-

Hennersdorf, hvor Zinzendorf voksede op. Herrnhuterbiblioteket i Christiansfeld.

ger skabt af 1730'erne og 1740'ernes kirkekamp i Danmark. Endvidere hævder han, at grev Christian Ernst von Stolberg-Wernigerode som kirkelig rådgiver for Chr. VI fik væsentlig indflydelse på kongen, og at Zinzendorf derfor ikke af kongen kunne forvente megen imødekommethed for sin sag, d.v.s. bl. a. Grønlands-missionen.¹⁴

Dette synspunkt har Mads Lidegaard kondenseret til, at »Kongen, der ikke var interesseret i kirkelig splid i selve riget, tilbød herrnhuterne at starte mission i Grønland«.¹⁵

For nærmere at vurdere denne opfattelse, må vi se på, hvad der skete i perioden fra 1731 til 1733, hvor de første brødremissionærer rejste til Grønland.

En af 1700-tallets nye bevægelser var pietismen, der blev grundlagt i Halle i Tyskland af Ph. J. Spener. Lederen i Halle var i 1731 Gotthilf August Francke, søn af August Herman Francke. Blandt pietisterne i Halle var desuden ovennævnte grev C. E. von Stolberg, Chr. VI's fætter.

Zinzendorf, der var født i Dresden, havde fra barn nær kontakt med pietisterne i Halle.¹⁶ Især fik den »gamle« Francke stor indflydelse på Zinzendorf, og hans tanker og ideer vakte Zinzendorfs interesse for missionen.¹⁷

Da de »mähriske brødre«, efterkommere af husitterne, i 1722 på grund af stadige forfølgelser fra katolikkerne, flygtede til Sachsen, søgte de til grev Zinzendorfs gods i Berthelsdorf, da de havde hørt om grevens villighed til at give forfulgte protestanter et tilflugtssted der. De fik anvist et sted ved foden af Hutbjer-

get, ca. 2 km fra Berthelsdorf, og de kaldte stedet Herrnhut.¹⁸

Foruden de mähriske udvandrere var der også andre, der søgte til Herrnhut, deriblandt flere med sværmeriske og separatistiske tilbøjeligheder. Zinzendorf var klar over denne splittelse i Herrnhut, og han følte det som sit kald at føre separatisterne tilbage til den lutherske kirke. I 1727 søgte han derfor orlov fra sit arbejde som hof- og justitsråd i Dresden og flyttede med sin familie til Herrnhut for at forsøge at bilægge stridighederne. Trods det, at han var stedets »øverste«, anvendte han ikke magtmidler for at tvinge separatisterne tilbage til kirken, men forsøgte med samtaler at vinde dem tilbage. Dette blev bl. a. af Francke i Halle tolket, som om han accepterede og var enig med separatisterne.¹⁹

Uanset at det lykkedes for Zinzendorf at afværge separatismen og genskabe menigheden som »Den fornyede Brødremenighed« i august 1732, lykkedes det ham ikke at fjerne mistroen og modstanden fra Halle. Denne mistro medførte bl. a. en nøje overvågning fra Halle, og man betragtede Zinzendorf ikke alene som separatist men også mere og mere som rival.

I 1733 kom det til et brud mellem Halle og Herrnhut. Den udløsende faktor var Spangenberg's afskedigelse i marts 1733. August Gottlieb Spangenberg var adjunkt ved det teologiske fakultet i Halle, men hans holdninger og nære venskab med Zinzendorf kunne ikke accepteres. Da han nægtede at afbryde forbindelsen, fulgte afskedigelsen. Kløften mellem Halle og Herrnhut blev dybere og dybere, og da herrnhuterne på en synode

Christian VI, maleri af Johan Salomon Wahl.
Frederiksborg samlingen, Frederiksborg Slot, Hillerød.

i 1740 vedtog at sende deres nyvalgte biskop, Polycarpus Müller, til Halle for at bede professor G. A. Francke om tilgivelse for de krænkelser, man måtte have tilføjet ham og for at tilbyde et fremtidigt broderligt forhold, ville man i Halle ikke engang modtage ham. Det samme skete senere i 1747, da herrnhuterpræsten Gottfried Clemens rejste til Halle for at »tilbyde fred«, ²⁰

Pietisternes hovedindvending mod Zinzendorf var, at han – ifølge sine egne udtalelser – ikke havde gennemgået en egentlig »bodskamp« med fortvivlelse

over synden og derefter et pludseligt og påviseligt »gennembrud« af nådesbevidsthed. ²¹

Den egentlige baggrund for striden mellem Halle og Herrnhut handlede imidlertid, ifl. Holger Rørdam, ²² om, hvilken af de to retninger der skulle regere i den danske kirke. Under grev Stolbergs besøg i Halle i juni 1733 blev grunden lagt til en antiherrnhutisk koalition mod Zinzendorf. Denne koalition ville stoppe Zinzendorfs vej til succes i Danmark, og måden var at påvirke stemningen i København. Dette skulle imidlertid ikke ske offentligt men ved en privatkorrespondance, der skulle afsløre Zinzendorfs »fordærvelige« meninger, og umiddelbart efter Stolbergs tilbagekomst fra Halle startede aktionen.

Stolberg udfærdigede og sendte den 23.6.1733 koncepter til 3 breve til Francke i Halle. Brevene var stilet til henholdsvis kongen af Danmark, til kongens svigermor markgrevinde Sophie Christiane og til Zinzendorf. Stolberg bad Francke gennemgå de 3 breve, og hvis han intet havde at erindre, da at afsende dem. ²³

Hvad brevene til kongen og markgrevinden har indeholdt kan ikke mere konstateres, da koncepterne er gået tabt, men det ligger nært at formode, at de har indeholdt advarsler mod Zinzendorf, da det samtidigt til denne rettede brev, hvoraf konceptet endnu foreligger, er det nævnte brev af 23.6.33, hvormed brevstriden startede, et brev hvori Stolberg i stærke vendinger rettede en række af anklager og beskyldninger mod Zinzendorf. En yderligere bestyrkelse af denne formodning får man ved, at Francke

samtidig med afsendelsen af brevene til København selv skrev til statsråd J. W. Schröder, hvor han bl. a. meddelte, at Stolberg var villig til at komme til København. Senere i brevet skrev han: *»Jeg håber Deres højvelbårenhed ved mit sidste (brev) har fået temmelig lys i sagen, det øvrige vil tiden gøre åbenbart, og det ville være at ønske, at man hverken her eller andetsteds må spore en på mange måder uheldig effekt af de foretagender, der iværksættes af hr. greven af Zinzendorf og dem, som holder med ham«*.²⁴

Den 26. juli skrev Stolberg igen til markgrevinden: *»I største fortrolighed (meddeler han hende nu) hvorledes vor hr. greve af Zinzendorf bestandig får flere og flere indfald«*.²⁵

Samtidig med denne korrespondance til Danmark var der en korrespondance direkte mellem Zinzendorf og Stolberg. Det første brev var det ovenfor af 23.6.1733, hvor Stolberg fremførte ikke alene en række teologisk, spidsfindige klager, men også mere personlige angreb mod Zinzendorf. Zinzendorf svarer Stolberg den 27.7. og forsvarede sig mod de misforståelser, han anklagedes for. Stolberg forelagde Zinzendorfs svar for Francke med spørgsmål »om og i hvad for Terminis han vilde være at svare«.²⁶

I september 1733 kom Stolberg til København, og ifl. Rørdam kan det ikke betvivles, at hovedformålet med dette besøg var at advare det danske hof mod Zinzendorf.

Er det da rigtigt, som hævdede, at Stolbergs negative syn på Zinzendorf fik indflydelse på Chr. VI's holdning til herrnhutermisionærerne, og at deres mission i Grønland blev etableret på forudsæt-

ninger skabt af kirkekampen mellem ortodokse og pietister, og er det rigtigt, at kongen i denne strid så Grønland som en mulighed for at slippe for herrnhuterne i Danmark? Det mener jeg ikke, og jeg vil begrunde dette nærmere.

Bruddet mellem Halle og Herrnhut skete i foråret 1733, men først i løbet af sommeren og efteråret udviklede dette sig til en kamp, direkte mod Zinzendorfs indflydelse i Danmark, bl. a. ved den omtalte brevstrid. På det tidspunkt hvor koalitionen mod Zinzendorf i Danmark træder i funktion, nemlig mod Stolbergs breve af 23.6.1733, er de første herrnhutermisionærer allerede i Grønland. De rejste fra Danmark den 10. april og ankom til Grønland den 2. maj 1733. Grev Stolberg-Wernigerode kunne derfor – af kronologiske grunde – ikke have haft nogen indflydelse på Chr. VI i forbindelse med hans beslutning om at sende brødremissionærerne til Grønland.

Det er for øvrigt en hel unødvendig konstruktion (jfr. Mads Lidegaard) at lade kongen sende herrnhuterne til Grønland, hvis han virkelig ville af med dem. Han kunne blot have bedt dem om at forlade landet. Der tillægges her kongen hensigter og motiver, der ikke er konkrete beviser for.

Hans-Henrik Christensen har tolket kongens beslutning som et *fravalg* af noget ubehageligt, men i visse tilfælde er mennesker, også konger, styret af positive påvirkninger, f. eks. forpligtelser, normer og forventninger, og der er intet mærkværdigt i, at kongen bl. a. i kraft af sin status som kirkens overhoved kunne have følt en forpligtelse overfor de døbte grønlændere. Han viser sin respekt for

Hans Egedes arbejde med den endelige tilladelse til fortsættelse af missionen i brevet af 4.4.33. Således er det ikke rimeligt at antyde, at han ville »pådufte« Hans Egede og grønlænderne noget, han ikke ville acceptere indenfor Danmarks egne grænser.

Mit svar på spørgsmålet om, hvorfor herrnhutermisionen blev tilladt i Grønland må herefter være:

Den pietistiske konge Chr. VI følte som kirkens overhoved et ansvar og en forpligtelse overfor de døbt grønlændere, og da der i 1733 viser sig en mulighed for at sende hjælp til Hans Egede, uden at dette kostede statskassen ekstra penge, så var brødrenes tilbud om mission let at acceptere.

Etableringen af herrnhutermisionen i Grønland skete således ikke på forudsætninger skabt af kirkekampen i Danmark forstået således, at det var Chr. VI's frygt for herrnhuterne, der fik ham til at sende dem til Grønland. Der var ikke i Danmark i foråret 1733, hvor fætrene Stach og Chr. David rejste til Grønland, nogen særlig modstand mod netop herrnhuterne. Man kunne næppe på dette tidspunkt, i hvert fald her i landet, skelne mellem herrnhuter og andre pietister, og som nævnt viste Chr. VI i kirkekampen absolut sympati for pietisterne.

Grev Stolberg-Wernigerode havde heller ingen indflydelse i denne sammenhæng. Hans kampagne mod Zinzendorf startede først efter, at de første brødermissionærer var rejst til Grønland.

Noter

1. Den såkaldte kirkekamp i Danmark mellem de ortodokse og pietistiske kredse, herunder herrnhuterne, hovedsageligt i København, strakte sig over Chr. VI's regeringsperiode fra 1730 til hans død i 1746. Jfr. J. Lundbye: »Kirkekampen i Danmark 1730-1746«, København 1947.
2. Louis Bobé: »Den grønlandske handels og kolonisations historie indtil 1870«, Meddelelser om Grønland (MOG) 55 nr. 2, 1936, s. 22.
3. Finn Gad: »Grønlands Historie«, 1946, s. 51.
4. Louis Bobé: »Hans Egede og Grønland«, København 1941, s. 62.
5. Louis Bobé: »Hans Egede, Grønlands Missionær og Kolonisator«, Meddelelser om Grønland (MOG) 129, nr. 1, 1944, s. 22.
6. Louis Bobé: MOG 55, s. 203, akt. 145.
7. Louis Bobé: MOG 55, s. 210, akt. 148.
8. Finn Gad: »Grønlands Historie, II 1700-1782, 1969, s. 207.
9. Knud Heiberg: »Fra den religiøse Brydningstid i årene o. 1725-50«, Kirkehistoriske Samlinger, 1905-1907, 5. Rk., 3. bd., s. 460.
10. Samme, s. 461.
11. Samme, s. 464.
12. Samme, s. 466.
13. Karl Müller: »200 Jahre Brüdermission«, Herrnhut 1931, s. 12.
14. Hans-Henrik Christensen: »Kirkekamp og hedningemission«, Tidsskr. Grønland, 8-9-10, 1983, s. 238.
15. Mads Lidegaard: »Grønlændernes kristning«, 1993, s. 43.
16. Kun 6 uger gammel mister Zinzendorf sin far, og moderen gifter sig igen med generaløjtnant Dubislov von Nattzmer, der var personlig ven af August Hermann Francke i Halle. (Lorenz Bergmann: »Grev Zinzendorf I«, s. 4.
17. Lorenz Bergmann: »Grev Zinzendorf I-II«, 1957, I s. 13-15.
18. Samme, s. 145.
19. Samme, s. 150.
20. Samme, s. 193.
21. Samme, s. 178.
22. Holger Fr. Rørdam: »Kirkelige brydninger i året 1733«, Kirkehist. Samlinger, 5. rk., 5. bd., s. 507.
23. Samme, s. 516.
24. Samme, s. 517.
25. Samme, s. 517.
26. Samme, s. 523.